

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.13>

КОНТРОЛЬ ЗА СТАБІЛЬНІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Наконечна А.В.,

адвокат,

*головний спеціаліст ДППР АТ КБ «ПриватБанк»
аспірант кафедри публічного та приватного права*

Університету митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-3507-7647>

Наконечна А.В. Контроль за стабільністю банківської діяльності в період воєнних дій в Україні.

Дана стаття присвячена контролю (нагляду та регулюванню) у сфері банківської діяльності та його стану в Україні в період розгортання та поширення воєнної агресії Російської Федерації по відношенню до України та в період сьогодення (широкомасштабної російсько-української війни, яка розпочалася двадцять четвертого лютого дві тисячі двадцять другого року та триває й досі).

На державу взагалі, а особливо в період воєнного стану, покладено додержання суворого контролю (нагляду та регулюванню) в сфері банківської діяльності, оскільки саме цей сектор має досить важливе значення через те, що є основою стабільного розвитку економіки будь-якої держави. Однак, відомі кризи, які виникали раніше та виникають досить часто в наші дні свідчать про недосконалість регулювання та нагляду в сфері банківської діяльності. Так, наприклад, одна з останніх найболючіших криз, яка й досі, на жаль, триває, почалася ще в дві тисячі чотирнадцятому році в період розгортання “гібридної війни” Російської Федерації проти цілісності України на Сході України та анексія Автономної республіки Крим. Вказана криза є яскравим прикладом недосконалості нагляду та регулювання за економічним сектором та особливо за регулюванням діяльності банківської системи, в тому числі й адміністративного регулювання банківської діяльності.

У світлі вище викладеного постає гостра необхідність реформування даного інституту враховуючи досвід зарубіжних країн, які успішно здійснюють в період воєнного стану в державі контроль у сфері банківської діяльності.

В статті висвітлено питання дослідження основних причин занепаду економіки, які є результатом воєнних конфліктів та шляхи подолання криз в післявоєнний період. Особливу увагу приділено стабільності роботи банківського сектору економіки, який має вагомий вплив на всю економіку країни, під час затяжних воєнних конфліктів. Досліджено підстави виникнення, розвиток та можливі шляхи уникнення краху економіки. Значна частина статті займає дослідження можливих шляхів подолання економічних криз в країні та подолання занепаду банківського сектору в воєнний період.

Ключові слова: контроль, банківська діяльність, воєнний стан, воєнна агресія.

Nakonechna A.V. Control over the stability of banking activity during war in Ukraine.

This article is devoted to control (supervision and regulation) in the field of banking activity and its condition in Ukraine during the deployment and spread of the military aggression of the Russian Federation in relation to Ukraine and in the current period (the large-scale Russian-Ukrainian war that began on February twenty-fourth, two thousand and twenty the second year and continues to this day).

The state in general, and especially during the period of martial law, is entrusted with strict control (supervision and regulation) in the field of banking activity, since this sector is very important due to the fact that it is the basis of the stable development of the economy of any state. However, well-known crises that occurred earlier and occur quite often these days testify to the imperfection of regulation and supervision in the field of banking activity. So, for example, one of the last most painful crises, which, unfortunately, is still ongoing, began back in the year 2014 during the deployment of the «hybrid war» of the Russian Federation against the integrity of Ukraine in the East of Ukraine and the annexation of the Autonomous

Republic of Crimea. The specified crisis is a vivid example of the imperfection of supervision and regulation of the economic sector, and especially of the regulation of the banking system, including the administrative regulation of banking activity.

In the light of the above, there is an urgent need to reform this institute, taking into account the experience of foreign countries that successfully exercise control in the field of banking during the period of martial law in the state.

The article highlights the issue of research into the main causes of economic decline, which are the result of military conflicts, and ways to overcome crises in the post-war period. Special attention is paid to the stability of the banking sector of the economy, which has a significant impact on the entire economy of the country, during protracted military conflicts. The reasons for the emergence, development and possible ways of avoiding the collapse of the economy have been studied. A significant part of the article is devoted to the study of possible ways of overcoming economic crises in the country and overcoming the decline of the banking sector during the war.

Key words: control, banking, martial law, military aggression.

Постановка проблеми. Світовою проблемою, що не тільки не знайшла свого вирішення у XXI столітті, а навпаки, ще більше загострилася, є зростаюча напруженість у міжнародних відносинах.

Зростаючі геополітичні та гео економічні напруги серед найбільших країн світу уже кілька років поспіль вважаються найактуальнішими серед глобальних ризиків. За даними Інституту досліджень міжнародних конфліктів (Гейдельберг, Німеччина), на початок 2019 року у світі відбулося 213 військових конфліктів між державами, етнічними, релігійними та політичними угрупованнями [13].

Результатом гегемонії Сполучених штатів Америки на світовій арені впродовж багатьох десятиліть поспіль стало значне зростання нестабільності. Через велику кількість незгасаючих воєнних конфліктів та воєн велика кількість вчених присвятили свої наукові роботи дослідженню причин та наслідків воєнних конфліктів.

В Україні вивчення цих проблем особливо актуалізувалося в останні п'ятнадцять років, коли кількість військових конфліктів на планеті почала зростати, спочатку на інших континентах, потім і на європейському і, власне, особливої гостроти набуло після анексії Криму та військової агресії Росії на Сході країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед українських науковців, які приділили в своїх дослідженнях увагу питанням розкриття сутності та змісту контролю економічної стабільності та розвитку діяльності банківського сектору під час воєнного стану варто виділити В. Горбуліна [5] С. Сірого [9], Ю. Буракова [3], Г. Луцишин [7], О. Багрименко [1], В. Радецького [8], С. Стасюка [10-11], О. Чікіна [12], Р. Вовка [4], Т. Бельської, О. Гребельника [2], В. Денисова [6].

Ю. Бураков [3], В. Радецький [8], О. Чікін [12] присвятили свої роботи теоретичним аспектам класифікації військових конфліктів, інші автори вивчали особливості локальних війн і конфліктів в умовах глобалізації та шляхи їх врегулювання. Після публікації ґрунтовної монографії «Світова гібридна війна: український фронт» за науковою редакцією В. Горбуліна «гібридний» характер локальних війн та міжнародних конфліктів починають досліджувати і у нас.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження та аналіз контролю у сфері банківської діяльності в період воєнного стану в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи реалії сьогодення, питання війни, стабільності економіки в період воєнних дій та шляхи подолання економічної кризи в післявоєнний період набувають все більшого зацікавлення та обговорення. У процесі дослідження війни, воєнних конфліктів, їх причин виникнення, шляхів подолання сформувався певна гіпотеза, за яку заговорили зарубіжні дослідники Стокгольмського інституту досліджень проблем миру у своєму щорічнику за 2015 рік [18]. Йшлося про «ерозію» інституту держави, що спостерігається у розвинутих країнах, де сьогодні чверть населення живе в умовах бідності, а особливої гостроти набуває у країнах, що розвиваються. Це колишні колоніальні країни Африки, що так і не стали успішними державами, у яких на фоні невирішених нагальних проблем населення, залишається найбіднішими на планеті. Більшість багатих на природні ресурси країн Перської Затоки також не створили успішних держав, отримавши криваві соціальні конфлікти на релігійному ґрунті.

У цьому ж документі щодо України зазначено, що за роки незалежності вона також не стала успішною, не було збудовано ефективної економіки, не вирішено проблеми подолання нерівності доходів [18].

Нажаль, сьогодні в нас є можливість спостерігати яскравий приклад того, що олігархічна модель економіки не має перспектив розвитку, рівень корупції є одним із найвищих у світі. Усе це і призвело до значних за кількістю протестів, під час останнього влада застосувала зброю, чинний на той час Президент втік з країни. І саме момент зміни влади використала Росія, анексувавши Крим та розв'язавши військову агресію на Сході країни в 2014 році, яка тривала 8 років, й 24 лютого 2022 року перетворилася на повномасштабну війну, яку розгорнула Росія проти України, українського народу, української нації.

Так, події початку 2020 року ще раз підкреслюють, що світ перейшов у часи підвищеної нестабільності. Загострення протистояння Сполучених штатів Америки та Росії пришвидшують руйнування усталеного світового порядку, сформованого після Холодної війни. Однополярний світ не став стабільним, породивши значні за кількістю та наслідками військові конфлікти і тривалі війни.

Підтверджено гіпотези щодо впливу процесу ерозії інституту держави на появу політичних конфліктів, що переростають у збройні протистояння, призводячи до руйнування не тільки державного ладу, але й катастрофічних наслідків для населення, фізичного знищення, втрату засобів до існування тощо [18].

У випадку українсько-російської війни 2014 року міжнародна допомога відіграла позитивну роль, при всій критиці Мінських домовленостей саме вони допомогли Україні зупинити наступ російських військ та перевести військовий конфлікт в іншу фазу.

Як уже зазначалося вище, численні військові конфлікти та війни є досить дорогим задоволенням для всіх учасників.

Враховуючи розпочату 24.02.2022 року війну Російської Федерації проти України, яка на превеликий жаль, вже значно вплинула на нашу економіку, та з метою уникнення затяжної економічної кризи та можливого дефолту, Україні потрібно задіяти якомога більше ресурсів для боротьби з ворогом. Для цього необхідно зберегти економічну стійкість країни.

Тому в таких реаліях особливої уваги заслуговує контроль за фінансовою складовою країни. А враховуючи, що банки відіграють вагомий частку в економіці країни, то саме питання контролю у сфері банківської діяльності є досить актуальним. З метою подолання післявоєнних криз та досягнення стабільної роботи банківського сектору економіки, уряд приймає нормативно правові акти, які так чи інакше торкаються контролю у сфері банківської діяльності.

24 лютого 2022 року Національним Банком України ухвалено постанову № 18 “Про боротьбу банківської системи в період запровадження воєнного стану” [14]. Відповідно до згаданої постанови на банки покладено наступні функції:

1. забезпечувати роботу відділень в безперебійному режимі в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю населення;
2. продовжувати роботу з урахуванням обмежень, передбачених Постановою;
3. забезпечувати безперебійний доступ до сейфових скриньок;
4. забезпечити здійснення безготівкових розрахунків без обмежень;
5. здійснення безобмежного підкріплення банкоматів готівкою;
6. НБУ здійснює підкріплення без обмежень;
7. здійснення НБУ бланкового рефінансування банків для підтримки ліквідності без обмежень за сумою терміном до одного року з можливою пролонгацією терміном ще на рік;
8. здійснення без обмежень платежів Урядом України, відповідно до законодавства про особливий період [14].

Також, Постановою НБУ № 18 від 24.02.2022 року передбачено введення наступних тимчасових обмежень [14]:

1. призупинення роботи валютного ринку України, окрім операцій з продажу іноземної валюти клієнтам;
2. фіксування офіційного курсу;
3. обмеження зняття готівки з рахунку клієнта в обсязі 100 тис гривень на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат), окрім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань), Уряду та окремих дозволів НБУ без нарахування та зняття комісії;
4. заборона видачі готівкових коштів з рахунків клієнтів в іноземній валюті, крім підприємств та установ, на які покладено забезпечення виконання мобілізаційних планів (завдань), Уряду та окремих дозволів НБУ;

5. запровадити мораторій на здійснення транскордонних валютних платежів (крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань) та Уряд, окремих дозволів НБУ;
6. здійснення зупинення обслуговуючими банками видаткових операцій за рахунками резидентів держави, що здійснила збройну агресію проти України;
7. призупинення здійснення випуску електронних грошей банками-емітентами електронних грошей, поповнення електронних гаманців електронними грошима, розповсюдження електронних грошей.

Всі зазначені тимчасові обмеження необхідні, щоб забезпечити надійне та стабільне функціонування фінансової системи країни та максимальне забезпечення діяльності Збройних Сил України, а також безперебійної роботи об'єктів критичної інфраструктури.

Наприклад, в березні 2023 року ухвалено ще й Закон України № 2120- IX “Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану” [15]. Ухвалений Закон покликаний змінити низку правил роботи банків та небанківських фінансових установ, зокрема тих, що надають послуги з кредитування. Метою цих змін є насамперед полегшення ситуації для українців-позичальників на час війни та післявоєнного відновлення економіки. Для цього Законом № 2120-IX передбачено, що на період дії воєнного стану та тридцятиденного строку після дня його припинення або скасування споживач не несе відповідальності перед кредитором у разі прострочення виконання зобов'язання за споживчим кредитом [15]. Крім того, у разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплатити кредитором неустойку (штраф, пеня) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткового виконання) споживачем зобов'язань за таким договором [15]. Також, окрім перерахованого, забороняється у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит збільшення процентної ставки за користування кредитом, крім випадків, коли встановлення змінюваної процентної ставки передбачено кредитним договором чи договором про споживчий кредит. Водночас звертаємо увагу, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані включно з 24 лютого 2023 року за прострочення виконання за таким договором, підлягають списанню. Важливим є також те, що нові правила не передбачають скасування відсотків за користування кредитними коштами. Дане нарахування є правомірними діями кредитора [15].

Також, серед змін в законодавстві, вважаємо слід зазначити те, що 7 травня 2023 р., Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про схвалення основних (стратегічних) напрямів діяльності банків державного сектору на період воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» [16], яке також є досить важливим в сфері контролю в сфері банківської діяльності.

Вказане розпорядження прийнято для визначення ключових цілей та напрямів діяльності банків державного сектору, для запровадження моніторингу потенційних загроз національній безпеці України та заходів їх нейтралізації.

Серед головних пріоритетів діяльності банків державного сектору визначено функціонування:

1. суб'єктів підприємницької діяльності та населення, які постраждали внаслідок збройної агресії росії та/або для запобігання ними такої агресії, зокрема з метою задоволення потреб ЗСУ та інших військових формувань;
2. аграрного сектору з метою продовольчого забезпечення країни, включаючи проведення посівної кампанії, в тому числі суміжних галузей, які забезпечують функціонування сільськогосподарських підприємств (постачальники палива, добрив, насіння, засобів для захисту рослин);
3. підприємств (об'єктів) критичної інфраструктури;
4. харчової промисловості, продуктового ритейлу та суміжних галузей, спрямованих на продовольче забезпечення населення;
5. фінансування інфраструктурних проєктів, направлених на відновлення/розвиток об'єктів соціальної, транспортної та критичної інфраструктури, у тому числі пошкоджених/зруйнованих внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану;
6. транспортно-логістичної інфраструктури країни та проєктів, пов'язаних з розвитком нових логістичних рішень;
7. підтримки релокації підприємств, що знаходилися в тих регіонах України/місцях проведення активних бойових дій під час воєнного стану;
8. виробничих потужностей для імпортозаміщення продукції, що імпортувалася з росії та/або білорусії [16].

Як вже зазначалося, стає функціонування банків державного сектору, які забезпечують стабільність банківської системи, має особливе значення для економіки та безпеки держави у воєнний та післявоєнний періоди. Міністерство фінансів докладас всіх зусиль, щоб їх діяльність стала вагомим внеском для підтримки та фінансування пріоритетних галузей економіки й об'єктів критичної інфраструктури.

Слід зазначити, що у період дії воєнного стану Національний банк України (НБУ) продовжує реалізацію спрямованих на підтримання фінансової стійкості заходів у монетарній політиці та регулюванні фінансового сектору. З метою запобігання виведенню капіталу за кордон і недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів з 4 квітня 2023 року було тимчасово скорочено граничні строки розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 до 90 календарних днів. Вказані вимоги застосовувалися до операцій резидентів з експорту та імпорту товарів. Правління НБУ 12 квітня 2022 року було ухвалено рішення здійснити другий викуп військових облигацій внутрішньої державної позики (ОВДП) уряду на суму 20 мільярдів гривень. Отже, станом на 13 квітня 2023 р. портфель військових ОВДП у власності регулятора становив 40 мільярдів гривень, або близько 2,6 % від загальної суми видатків Державного бюджету України, що передбачалося на 2023 р. З 14 квітня 2023 року регулятором надано дозвіл на продаж банками продавати готівкову іноземну валюту населенню. Курс купівлі не мав бути нижчим, а курс продажу мав можливість відхилитися не більше ніж на 10 % від офіційного курсу НБУ на день здійснення операції. [17] Очікувалося, що відновлення продажу готівкової валюти банками сприятиме зменшенню можливостей для функціонування ринку нелегальних валютообмінних операцій та, відповідно, мав знижувати ризики для громадян. Радою НБУ 15 квітня 2023 р. ухвалено Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану, що діятимуть до нормалізації функціонування економіки й фінансової системи. Документ передбачає, зокрема:

1. фінансування з боку регулятора лише критичних видатків уряду та якнайшвидшу повну відмову від цього інструменту з метою уникнення фіскального домінування та високої інфляції, зниження довіри до НБУ, ускладнення процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами;

2. збереження власної інституційної, фінансової та операційної незалежності регулятора для належного виконання ним власних функцій;

3. подальшу підтримку стабільної роботи банківської системи;

4. активну протидію агресії на фінансовому фронті;

5. сприяння розв'язанню проблем українських біженців;

6. недопущення звуження сфери застосування гривні як єдиного законного платіжного засобу в Україні;

7. сприяння залученню зовнішнього фінансування й запровадження реформ в Україні. [17]

З огляду на те, що на фінансовому ринку відбувалася певна стабілізація ситуації, з 18 квітня 2023 р. тендери з надання рефінансування на строк до одного року проводилися не частіше ніж один раз на тиждень. До цього, відповідні тендери проводилися щодня. Проте з початку широкомасштабної збройної агресії Росії проти України ліквідність банківської системи зросла на понад 50 млрд грн і наразі перевищує 200 млрд грн, що дає змогу банкам активно підтримувати операції своїх клієнтів у межах наявних коштів і надавати кредитну підтримку, важливу для відновлення економіки. Станом на 19 квітня 2023 р. на потреби військових зі спецрахунку, відкритого для підтримки Збройних сил України, перераховано 15,2 млрд грн. Загалом на цей спецрахунок від дня його відкриття було перераховано понад 15,2 млрд грн, зокрема понад 4,8 млрд грн (в еквіваленті) надійшло з-за кордону в іноземній валюті [17]. Комплексне впровадження зазначених заходів сприятиме безперебійному фінансуванню видатків державного бюджету, забезпечить додаткове фінансування Збройних сил України, збереження ресурсної бази банківської системи й забезпечення її ліквідності, сприятиме задоволенню підвищеного попиту на валютному ринку. Водночас підходи НБУ дозволять мінімізувати ризики високої інфляції та порушення макрофінансової стабільності й сприятимуть швидкому відновленню ринкових засад функціонування економіки та фінансових ринків у повоєнний час. Декларовано, що надання кредитів державі з боку регулятора є тимчасовим заходом. Після завершення війни й повернення економіки та фінансової системи до функціонування на ринкових засадах НБУ відновить традиційний формат інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом і заборонаю фінансування державного бюджету [17].

Висновок із цього дослідження. Отже, аналізуючи нормативно-правові акти, які прийнято Україною в період воєнного стану, вважаємо що дії Уряду стосовно контролю в сфері банківської діяльно-

сті, а саме контроль з боку, наприклад, НБУ дає позитивні результати. Через заборону певного відтоку коштів, продажу валюти, тощо дали змогу утримати ліквідність банківської системи на відносно необхідному рівні.

Наприклад, ще в березні-квітні 2023 року ліквідність банківської системи (деPOSITNІ сертифікати + кореспондентські рахунки) досягла рекордних значень з початку воєнної агресії Росії і станом на кінець дня 15.04.2023 становила 227 млрд грн (+9,2 мільярда гривень за тиждень), в тому числі:

1. у депозитних сертифікатах Національного Банку України – 170,1 мільярдів гривень (+2,6 млрд грн за тиждень);

2. на кореспондентських рахунках в НБУ - 56,7 млрд грн (+6,7 млрд грн за тиждень). Ще близько 50 млрд грн банківської ліквідності знаходиться у вигляді готівки в касах банків.

Однак, ухвалені нормативно-правові акти на період воєнного стану діятимуть тимчасово під час правового режиму воєнного стану, а за потреби також деякий час після його завершення до нормалізації функціонування економіки та фінансової системи. Так, присутні позитивні зміни ще раз підтверджує готовність всіх державних структур України як до ефективної фінансової оборони так і до наступальних дій щодо відновлення рідної Вітчизни. Однак, враховуючи можливе загострення воєнних дій можливо виникнуть потреби в схваленні нових Законів, які будуть направлені на контроль за стабільністю в сфері банківської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Batrymenko O.V. (2006) Osoblyvosti suchasnykh zbroino-politychnykh konfliktiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk. spets. 23.00.02. – K., 2006. 18 s.
2. Belska T.V., Hrebelyuk O.K. Osoblyvosti konfliktiv i sposobiv yikh urehulivannia u suchasnomu sviti. URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/v/p12/3.pdf>.
3. Burakov Yu.V. (2016) Teoretychni aspekty klasyfikatsii lokalnykh viin ta zbroinykh konfliktiv suchasnosti. URL: [https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Моюдокументи/vnv_2016_25_18%20\(\).pdf](https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Моюдокументи/vnv_2016_25_18%20().pdf)
4. Vovk R. (11.12.2019 r.) Hibrydnyi kharakter mizhnarodnykh konfliktiv KHKHI stolittia. Mizhnarodni konflikti u suchasnomu sviti: vid rehionalnoho protystoiannia do hlobalnoho supernytstva. Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii. – Lviv, 2019. S. 9–15
5. Horbulin V. (2017) Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia. – K.: NISD, 2017. 496 s.
6. Denysov V.N. (2005) Zbroini syly orhanizatsii ob'iednanykh natsii (ZS OON). Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3. E-I. Redkol. V.A. Smolii (holova) ta in. K.: V-vo «Naukova dumka» – 2005. 672 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zbroyni_syly_OON/
7. Lutsyshyn H. (2014) Osoblyvosti suchasnykh zbroinykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii. Ukrainaska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. – 20 № 6, 2014. URL: [https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Моюдокументи/Unir_2014_26_23%20\(6\).pdf](https://file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Моюдокументи/Unir_2014_26_23%20(6).pdf).
8. Radetskyi V.H. (2009) Klasyfikatsiia suchasnykh voiennykh konfliktiv i vydy myrotvorchoi diialnosti. Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. 2009. – Vyp. 9. S. 87–104.
9. Siryi S. (2007) Osoblyvosti lokalnykh viin i voiennykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii. Politychnyi menedzhment. 2007 – № 2. С. 144–154.
10. Stasiuk S. (2010) Rehulivannia suchasnykh zbroinykh konfliktiv mizhnarodnymy humanitarnymy zasobamy – Viche. 2010, № 24. S. 20–24.
11. Stasiuk S.V. Osoblyvosti rehulivannia suchasnykh zbroinykh konfliktiv: problemy ta perspektyvy. Yurydychna nauka. 2011. № 1 (1). S. 206–210.
12. Chikin O.A. (2006) Eskalatsiia rozvytku zbroinykh konfliktiv. – Personal. 2006. № 9. S. 48–51.
13. Conflict Barometer: Chyslo «voyn» snyzilos, «ohranychennykh voyn» vozroslo. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2019/03/01/conflict-barometer-chislo-voyn-snizilos-ogranichennykh-voyn-vozroslo>.
14. Pro borotbu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu: Postanova Natsionalnoho Banku Ukrainy № 18, 24.02.2022. – zakon.rada.gov.ua. Retrieved from. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy, № 2120- IX, 15.03.2022. – zakon.rada.gov.ua. Retrieved from. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian].

16. Pro skhvalennia osnovnykh (стратегічних) napriamiv diialnosti bankiv derzhavnoho sektoru na period voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky: Rozporiadzhennia KМУ, 7.05.2022. – zakon.rada.gov.ua. Retrieved from. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian].
17. Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stiikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini (01 – 15.04.2022 roku)/ Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – 29.04.2022 (niss.gov.ua).
18. Ezhehodnyk SIPRI 2015. “Ukraynskyi konflikt y eho posledstvyia SYPRY” (sipri.org).